

*Нова
история
на*

КИТАЙ

© by the President and Fellows of Harvard College, 1992, 1998, 2006

CHINA
A NEW HISTORY
Second Enlarged Edition

John King Fairbank and Merle Goldman

The Belknap Press of Harvard University Press
Cambridge, Massachusetts
London, England, 2006

© Горан Райновски, превод, 2013 г.
© Станислав Иванов, корица, 2013 г.
© Книгоиздателска къща „Труд“, 2013

ISBN 978-954-398-279-0

*Нова
история
на*

КИТАЙ

*Джон Кинг Фербанк
Мъра Голдман*

На Уилма, Лаура и Холи Фърбанк

ПРЕДГОВОР КЪМ ДОПЪЛНЕНОТО ИЗДАНИЕ

Джон Кинг Феърбанк отдава живота си на преподаване и създаване на научни трудове за Китай – страната, от чиято история и общество той е погълнат през по-голямата част от живота си. Тази книга е забележителният завършек на впечатляващата му кариера на учен.

Феърбанк, наричан от колегите и студентите си в знак на почит и привързаност просто Джей Кей Еф (JKF), започва като учен по британска история. Той обаче е привлечен от историята и културата на Китай, когато през 1932 г. са публикувани дипломатическите ѝ архиви – по това време той е в страната, правейки проучвания за дисертацията си. Тази дисертация става известна в научния свят като забележителната новаторска монография *Trade and Diplomacy on the China Coast* („Търговия и дипломация по крайбрежието на Китай“), която дава начало на проучването на документите от времето на династията Цин, както и на изучаването и изследването на връзките на Китай със Запада. През 1936 г. Феърбанк започва работа в департамента по история в университета в Харвард, където включва историята на съвременен Китай към преподаваните предмети. В своите лекции Феърбанк представя на студентите историята по интересен, хумористичен и увлекателен начин. През следващите пет десетилетия той преподава в Харвард, работи за правителството на САЩ във Вашингтон, както и в Китай по време на Втората световна война, успявайки паралелно с това да бъде автор, съавтор или редактор на над 35 книги, стотици статии, коментари, рецензии и доклади пред Конгреса на САЩ. Феърбанк е пионер и доайен на научните изследвания на модерен Китай не само в САЩ, но и по целия свят – той е учител, ментор, администратор, общественик и историк.

За пръв път срещнах JKF през 1953 г., когато започнах магистърската си програма по „Регионални въпроси на Източна Азия“ в Харвард. След това той стана мой научен ръководител на докторантурата ми и

ме покани на работа в Центъра за изучаване на Източна Азия в Харвард (впоследствие преименуван на Фейърбанк център за изучаване на Източна Азия), където работя и сега. JFK като мой научен ръководител беше вдъхновяващ и едновременно с това взискателен. Той ме ръководеше, напътстваше и наставляваше по време на докторантурата ми, не спря да го прави дори след като публикувах първата си книга. JFK беше мой безценен помощник и най-добрият учител, за когото можех да мечтая, той беше такъв не само за мен, но и за много други студенти, които впоследствие станаха известни специалисти по китайска история. Джон Кинг Фейърбанк продължи да ми помага и да ме наставлява дори след като започнах да преподавам на студенти в Бостънския университет. Случвало се е да ми се обади в 7,00 ч сутринта (много обичаше да го прави особено през уикендите), за да ми каже колко много му е харесало нещо, което съм написала, но и за да ми даде предложения, които биха могли да го направят още по-добро.

По времето, когато Фейърбанк завършваше настоящата книга, бяха минали малко повече от десет години от началото на реформите след управлението на Мао и периодът все още не можеше да бъде адекватно анализиран в исторически контекст. Моят принос към книгата – Глава 21 и Епилогът – засяга периода на реформите по-детайлно, давайки по-широка перспектива от първото издание. Моето мнение и гледна точка не винаги съвпадат с тези на Фейърбанк. Едно от най-ярките и достойни за уважение качества на JFK беше това, че той насърчаваше студенти, чиито гледни точки се различаваха от неговата и които работеха по теми, които за самия него не представляваха особен интерес.

В своите възгледи Фейърбанк поставя на преден план най-вече демографските и институционалните фактори и уникалността на Китай, докато аз проявявам интерес основно към интелектуалната същност и политическата история на страната. Според мен конфуцианството и западната култура и философия в своята същност имат много общи неща. Според Фейърбанк пост-маоистката епоха е естествено продължение на назадничавата и репресивна късна история на Китай. Аз смятам, че в контекста на този исторически период държавата и общество на Китай може да се разглеждат като готови за настъпващите промени. Неговите възгледи до голяма степен се определят от факта, че тази книга е завършена точно по времето на размириците на площад „Тиенанмън“ на 4 юни 1989 г. В предговора към книгата той поставя акцент върху това колко напредничав в повечето аспекти на цивилизацията си е Китай преди XIX в. и колко много е изостанал в развитието си след

това. JFK смята, че революцията в Китай е най-тежката, най-сложната и най-кървавата в модерната история на света. В много свои трудове той изразява съмнение, че Китай изобщо някога ще успее да достигне развитите страни.

Този въпрос на практика остава неразрешен и до днес. Фейърбанк често споменава за това, че пред Китай стои огромният проблем с изхранването и осигуряването на подслон и работа на най-многобройното население в света – 1,2 млрд. китайци, които не спират да увеличават броя си въпреки рестрикциите върху раждаемостта, наложени от ККП. Както обаче съм отбелязала в епилога си, въпреки многото трудности в пост-маоистката епоха Китай все пак успява да намери начин да се справи с повечето от проблемите си и да реализира потенциала, който би могъл да върне старото величие на страната. Независимо дали Китай ще успее да се превърне във велика сила, страната със сигурност ще оказва много голямо влияние върху развитието на икономиката и обществото в целия свят през следващите десетилетия.

Мърл Голдман
декември 1997 г.

ПРЕДГОВОР КЪМ ПЪРВОТО ИЗДАНИЕ

След 70-те години на XX в. с оглед на модернизацията, определяща в този период Великата китайска революция, Китай става все по-динамична и интересна от социално-икономическа и политическа гледна точка държава. „Един Китай, една култура“ е патриотичният надслов, от който може би все още се ръководят над 1 250 000 000 души в Китай – той е отражение на идеала за политическо единство на стария конфуциански управленски елит. Историческите събития след 30-те години на XX в. (нашествия, въстания, гражданска война и реформи) обаче сериозно разклащат устоите на хилядолетните традиции на централна автократия и слабо изразеното местно самоуправление. Разпространението на достъпно масово образование и модернизирането на икономиката, засегнали по-голямата част от китайския народ, създават нови възможности за личностно и професионално развитие, а оттам и за подобряване на стандарта на живот. Едва ли времето, в което нови идеи и различни от общоприетите политически институции ще се зародят и развият в Китай, е твърде далеч в бъдещето.

Трансформацията в живота на китайския народ са съпътствани и с фундаментални промени в начина, по който е изучаван Китай. През последните два века множество отлично съставени и написани монографии създават много по-различна от общоприетата досега гледна точка към историята и институциите на Китай. Научните изследвания през последните години доказват, че да разглеждаме Китай просто като територия, населявана от „китайци“, е неправилно и този подход трябва да бъде променен. Археолози разкриват останки на хиляди древни селища и обекти, историци правят забележителни открития, изследвайки огромните по обем архиви на китайската държава, социолози, които се занимават с проучвания и изследвания на различните общности в страната, категорично опровергават закостенялото разбиране за Китай като

неразривно цяло, в рамките на което не може да се говори за различия.

В настоящата книга са използвани и взети предвид много от откритията, свързани с китайската държава и общество, от последните десетилетия. Въпреки множеството открития и произтичащите от тях неоспорими факти, историческата интерпретация и тълкуване няма как да не окажат влияние, особено при наличието на толкова много въпроси, на които все още не може да бъде намерен еднозначен отговор. От гледна точка на историческата наука най-правилно е да обособим въпросите, по които все още се водят научни спорове, и да представим различните гледни точки и теории, а да не налагаме своите виждания на читателя. Тези въпроси са твърде сложни и многопластови, за да можем да им намерим еднозначно решение и отговор. Библиотеките ни са пълни с книги на автори, които са смятали, че знаят всичко за Китай, а всъщност не са осъзнавали, че на практика не знаят почти нищо за тази необятна страна. Колкото повече напредва науката и колкото повече открития излизат на бял свят, толкова повече разбираме, че на практика знаем твърде малко за областите, в които смело се наричаме специалисти, учени и преподаватели.

Настоящата книга е структурирана по следния начин: след като са описани някои от подходите за изследване и изучаване на Китай, започваме с предисторията на страната – описани са някои от най-важните открития за случилото се в земите на днешен Китай в праисторическата епоха. От 20-те години на XX в. до сега археологията е направила забележителни открития, свързани с китайските митове и легенди, като интересен факт е, че истинността на някои от тях дори е научно потвърдена. С помощта на археологически разкопки са направени основополагащи за науката открития като Пекинския човек, данни за развитието на Китай през неолита и разкриването на столиците на легендарните династии от бронзовата епоха Шан и Ся. Започваме с безспорни доказателства за приемствеността на тази забележителна цивилизация, която по своята същност до голяма степен е самозадоволяваща се и самодостатъчна.

В следващите глави проследяваме развитието на имперската автократия, на елитите и на държавата и обществото, които те управляват. Най-новите проучвания и изследвания на основните периоди – династиите Хан, Тан, Сун, Мин и Цин, ни дават възможност да оценим по достойнство величието и гениалността на китайската цивилизация. Това, че толкова малко хора управляват толкова много поданици за толкова дълго време, едва ли може да намери аналог в световната история. Ус-

пехът на автократията и елитаризма обаче сами по себе си създават сериозни проблеми. Имперското управление с всичките си съставни части – ритуалното и неоспоримо водачество на императора, самоиндоктринирането на морални принципи на елитите, хитроумните и ефективни саморегулиращи се механизми на бюрокрацията, с които многомилионното население се управлява успешно в продължение на хиляди години, и строгите наказания, които управляващите могат да прилагат спрямо провинили се поданици на империята, създават самодостатъчна и самоподдържаща се цивилизация. Те обаче не могат да поставят началото на национална държава, която да бъде поведена към модерната епоха от своите управляващи.

В историята на Китай от последните две хилядолетия има сериозен парадокс, който не може да бъде оспорен и отречен дори от най-отявлените китайски патриоти днес. През XI и XII в. цивилизацията на Китай е много по-напреднала и развита в по-голямата част от аспектите си от тази в Европа по същото време. През XIX и XX в. обаче Китай вече сериозно изостава от развитите цивилизации на модерния свят. Когато Франсис Бейкън (ок. 1620 г.) казва, че светът се движи напред от печатането, барута и магнита, той не знае, че и трите открития на практика произхождат от Китай. В наши дни е приета гледната точка, че в началото на XIII в. Китай е много по-развит и напреднал в почти всяко отношение на обществото, икономиката и политиката от Европа. Защо тогава Китай изостава толкова много в наши дни? Защо от водеща нация за по-малко от две столетия Китай се превръща в изоставаща и догонваща модерните цивилизации държава? Ако приемем, че условията за живот и работа в Китай и Европа през XVIII в. са сходни и могат да бъдат определени като сравними, защо Китай не успява да постигне индустриализацията, която завладява Европа? Този въпрос е прекалено сложен и многопластов, за да си помислим дори да търсим еднозначен отговор. В Част втора сме се постарали да го разгледаме от няколко различни гледни точки.

В Част трета разглеждаме възкачването на власт на Китайската комунистическа партия под управлението на Мао Дзъдун, а в Част четвърта сме описали перипетиите, през които преминават след 1949 г. партията и ръководените от нея китайски народ и държава. През 90-те години на XIX в. в Китай започва революция на мисълта от модерен тип. Още тогава става ясно, че нито един от вече известните западни модели не може да бъде адекватен на реалността в Китай. Направени са опити да бъдат приложени множество различни модели, но в крайна

сметка всички те са неуспешни. Като страна с уникално и неповторимо минало Китай трябва да намери своя път към бъдещето си на нация, държава и общество.

Това заключение, което е нелицеприятно и неприемливо за твърде много хора по света, съвпада с гледището, че **Homo sapiens sapiens**, както ние хората сами сме се нарекли, е вид, самозастрашаващ се от изчезване. През XX в. станахме свидетели на повече разрушения, убийства и посегателства към природата, отколкото в цялата история на човешкия род преди това. Може би Китай е достигнал до нивото си на развитие, което да му позволи да се присъедини към света на заобикалящите го модерни цивилизации точно навреме, за да участва в твърде възможното падение и разрушение на света такъв, какъвто все още го познаваме днес. Някои по-оптимистично настроени изследователи вярват, че точно умението на китайската цивилизация да се запази и съхрани в продължение на над три хилядолетия, въпреки всички трудности и перипетии, може да помогне на света да се справи с проблемите, пред които днес сме изправени всички.

Поглеждайки към хилядолетната история на Китай, трябва да си дадем ясна сметка, че нашата гледна точка е на модерни хора, имащи привилегията да разполагат с откритията на съвременната археологическа и историческа наука. Обръщайки внимание на реформите, въстанията и революциите, довели едновременно до забележителни успехи, но и до грандиозни грешки, стрували живота на десетки милиони китайци, може би ще успеем да открием тенденциите и факторите, които ще определят бъдещето на Китай, засягащи пряко или косвено и нашето собствено бъдеще.

JKF

12 септември 1991 г.

ВЪВЕДЕНИЕ: ПОДХОДИ КЪМ РАЗБИРАНЕТО НА ИСТОРИЯТА НА КИТАЙ

РАЗЛИЧНИТЕ ИСТОРИЧЕСКИ ПЕРСПЕКТИВИ

Фактът, че китайската история е най-добре изучена и позната в Китай, също както западната история е най-добре позната в Америка и Европа, става причина за създаването на противоречиви перспективи между Китай и останалия свят. Китайците, например, знаят, че манджурските племенни вождове покръстват новата им държава Цин („чист“) през 1636 г. – годината, която американците (или поне тези, живеещи около Бостън) помнят най-вече с основаването на Харвард – първия колеж в Новия свят. След като около два милиона манджури налагат волята си над сто и двадесет милиона китайци, династията Цин властва над китайците в продължение на 267 години – в края на този период броят на китайците е нараснал до около четиристотин милиона. В средата на управлението си – през 70-те години на XVIII в. – династията Цин, която управлява Китайската империя от Пекин, завладява окончателно Монголия, Средна Азия и Тибет. По същото време няколко милиона американски бунтовници обявяват независимостта на тринайсетте си колонии от Британия.

Сега, когато Съединените американски щати са водещата нация в света, след Франция през XVIII в. и Великобритания през XIX в., историческата перспектива е по-важна от всякога. Свободната американска пазарна икономика се сблъсква в Китай с последната комунистическа диктатура. Зад китайския комунизъм обаче стои най-дълго задържалата се и успешна автокрация. В момента Китай се опитва да модернизира икономиката си, без да прилага политическата демокрация, на която американците гледат като на дар за спасението на света. Американците, които смятат, че диктатурата в Китай трябва да отиде в историята, може би първо трябва да си спомнят и осмислят трудностите, през ко-

ито тяхната държава преминава при налагането на свободата със сила. Точно поради това е много спорен въпросът дали американският модел е подходящ за трансформацията на Китай в модерна държава. В САЩ, например, съвсем доскоро имаше сериозни проблеми по отношение на управлението. Един президент бе убит – причините за това остават неизвестни, но повечето американци предпочитат дори да не се замислят за тях. Друг президент подаде оставка, за да избегне сваляне от поста (импийчмънт) за лъжесвидетелстване. Друг президент, дошъл направо от Холивуд, пък живее в свят от фантазии, залъгвайки и себе си, и хората, че всичко е наред, а в същото време компрометираща така популярната американска демокрация и прекрати Студената война със Съветския съюз. В същото време в далечен Китай председателят на Комунистическата партия Мао Дзъдун убива милиони китайци под претекста на класова борба за революция. Неговият наследник на ръководния пост през 1989 г. е толкова неразделно свързан с автократията в Китай, че прави неппростимата грешка да изпрати танкове срещу мирно протестиращите за демокрация хора, убивайки стотици от тях в най-гледаното по телевизията време.

Днес възрастните хора в Пекин не искат Китай да бъде зает от комерсиалната западна поп култура. Академичното общество в Америка приема 40 000 отлични студенти от Китай и иска да освободи съзнанието им, за да могат те безпристрастно да разсъждават над съвременните проблеми. В Америка в това число са и престрелките по улиците и многомилionните сделки с наркотици и оръжие. Китайците трябва да намалят раждаемостта в страната си, за да не се увеличи населението им твърде много над един милиард. Детеубийства на новородени момиченца са единият начин това да се случи, контрол над раждаемостта и аборти са другият. В същото време множество американци гледат на всеки плод като на свещено човешко същество и са готови да направят всичко възможно, за да го запазят – без значение какво би било бъдещето му – неговото и на майка му.

Сред всички тези интересни и до голяма степен иронични съвпадения стои един въпрос без отговор, който не дава покой на китайските патриоти и днес. Китайската империя Хан е съвременник на Римската и е по-голяма от нея. В действителност Китай някога е била най-напредналата и превъзхождащата всички други нации в света, успявайки да бъде не само равна на Римската империя, но и да превъзхожда средновековна Европа по всякакъв начин. Алберт Фойерверкер, специалист по история на икономиката, който никога не прибегва до хиперболизиране,

пише, че от 1000 до 1500 г. „Европа не може да се мери с Китай по никакъв начин, що се отнася до земеделска производителност, занаятчийски умения, търговска и икономическа дейност, ниво на социално развитие и стандарт на живот (без дори да споменаваме културните постижения и отличната бюрокрация)“. Защо тогава Китай е изостанал толкова в съвременното си развитие? Как е възможно западните и дори японските империалисти да се отнасят с такова презрение и неуважение към Китай в края на XIX в.?

Отговорът може да бъде намерен както в Китай, така и в западния свят. От времето на Индустриалната революция, която започва около 1750 г. в Англия, до днес, светът се променя радикално от науката и технологията. „Модернизацията“ е национална цел на Китай от 1978 г. Великият народ се завръща на световната сцена и заема мястото, което му се полага, подкрепен от останалото у китайския народ съзнание за превъзходството му над другите. През XX в. светът признава и отдава особена значимост на бронзовите изделия от времето на династията Шан, картините от периода на династията Сун, както и на много други аспекти от културното наследство на Китай. В средата на XX в. британският историк Джоузеф Нийдам и неговите сътрудници създават монументалната поредица „Наука и цивилизация в Китай“. Тези над 14 тома хвърлят нова светлина върху приноса на китайската култура и наука за световната цивилизация, доказвайки нагледно, че той далеч надхвърля изобретяването на хартията, печата, барута и компаса. Според Нейтън Сивин науката в Китай и Европа в предмодерния период са по-скоро сходни една с друга, отколкото близки до модерната наука. Макар че Европа наследява метод на познание, който до голяма степен я подготвя за научното мислене, във времето, в което то се появява, нито в Китай, нито в Европа може да се говори за връзка между науката и технологията – казано по друг начин, ученият теоретик и занаятчията практик не си взаимодействат и помагат един на друг. Комбинацията между наука и технология е рожба на модерните времена.

Сивин дава пример и с китайското сметало – забележителната му ефективност като калкулатор е ограничена от малкия брой (около 12) знаци, подредени в линия, което го прави неизползваемо за по-сложни алгебрични задачи. Според него е твърде възможно ограниченията, наложени от сметалото, да са причина за относителната липса на математически открития и иновации в Китай в периода от средата на XIV до XVII в. Това е само един от примерите за това как ранните изобретения на китайската култура са ограничени по начин, по който спъват разви-

тието в по-късни исторически периоди. Въпреки това едва ли може да се твърди, че превъзходството, което Китай достига при управлението на династията Сун, става причина за назадничавостта на Китай в началото на XIX в., макар че безспорно всички велики открития са донякъде ограничаващи бъдещото развитие поради своята закостенялост.

Всепризнат е фактът, че ранното развитие на Китай не е ограничено само в изкуствата и технологиите. Безспорно е, че китайската автократична държава е пример за изграждане на институции на бюрократична администрация, създаване и запазване на официални документи, назначаване на служители в управлението и администрацията на база на заслугите и уменията им и след конкурс, както и за централизиран контрол върху икономиката, обществото, литературата и научната и философската мисъл. Тази китайска автократия предвещава създаването и издигането на модерните абсолютистки държави в Европа през XVII в. Плурализмът в Западна Европа не може адекватно да обхване тези ранни китайски постижения на социалната наука.

За да разберем кои обществени и личностни фактори стават причина за изоставането на Китай от западния свят в модерната епоха, трябва да се вгледаме внимателно в по-далечната история на страната, в икономиката ѝ, свързана с ориза, фамилените взаимоотношения и взаимовръзки, нашествениците от Средна Азия, класическата мисъл, както и много други особености на тази високоразвита цивилизация. Поради тази причина трябва да се обособят няколко подхода за разбирането на Китай като общество, цивилизация, култура и държава.

ГЕОГРАФИЯ: КОНТРАСТЪТ МЕЖДУ СЕВЕРА И ЮГА

Единият от подходите за разбирането на многообразието на Китай е чисто визуалният. Всеки, тръгнал да пътува из мъгливите, облачни или слънчеви китайски земи, лесно може да направи разлика между северната и южната част на страната (*вж.* Карта 1). В сухата Голяма китайска равнина на юг от Пекин, където китайската цивилизация преживява първия си разцвет, през лятото могат да се видят безбрежни зелени полета, сред които са разпръснати оцветените в по-тъмнозелено дървета в селата с къщи, построени от глина. Гледката е много подобна на тази от централните западни щати на САЩ отпреди няколко десетилетия, където фермите са разположени на около километър една от друга. Но на територия, която заема една американска ферма с царевични ниви, в Китай

е разположено цяло село. На територията, на която американски фермер от щата Айова или Илинойс живее със семейството си и е построил къщата и стопанските си постройки, отдалечен на около километър от съседа си, в Китай живеят няколкостотин души в осеяно с дървета село. За разлика от американските фермери, на китайците се налага да съобразяват всяка своя мисъл и действие с голямата гъстота на населението.

Пейзажът в Южен Китай е коренно противоположен и е напълно различен от това, което американците са свикнали да виждат. В тази част на страната оризовите полета са наводнени през по-голямата част от годината и изглеждат като водни басейни, гледани от въздуха. Теренът в общия случай е хълмист и осеян с терасовидни оризови плантации с формата на полумесец, които съществуват толкова отдавна, че е трудно да си представиш пейзажа без тях. Разположението на терасите е показателно за ъгъла на склона, върху който са изградени. Пътеки от сиви камъни маркират голяма част от терасовидните плантации, свързвайки се помежду си в причудливи форми. Когато слънцето изгрее, гледката на отражението му в оризовите полета е неопишуема. Сякаш слънцето огрява полетата отдолу и цялото многообразие от хълмове, тераси и пътеки е разпънато на огромно платно, като черна дантела, спускаща се в сребърното сияние на водата.

Всеки, прелетял над живописните зелени хълмове на Юга, си задава въпроса къде живеят тези повече от един милиард китайци и с какво се хранят – тъй като обширните планински и долинни райони изглеждат много слабо населени и слабо плодородни. Огромните незаселени територии се обясняват с факта, че шест седми от населението на Китай живее на една трета от територията, тъй като само тя е обработваема и плодородна (вж. Карта 2). Населената част на Китай е наполовина по-малка от населените територии на САЩ, а в нея живеят пет пъти повече хора. Това обяснява голямата гъстота на населението – над 800 души на квадратен километър обработваема земя в долините и равнините с оризови полета. Обработваемите земи в САЩ са около милион и половина квадратни километра с тенденция да се увеличават. Обработваемата земя в Китай е с над триста хиляди квадратни километра по-малко от тази на САЩ, което означава, че за изхранването на един човек има по-малко от два декара обработваеми площи. Обработваемата земя в Китай едва ли ще бъде увеличена значително в близко бъдеще, което означава, че тя трябва да се използва по-интензивно от всякога. Казано накратко, Китай трябва да изхрани 23 % от населението на света само с наличните 7 % от обработваемата земя на планетата.